

**Etymologische aantekeningen bij
nederlandse woorden voor *uier* en *speen***

door C. B. VAN HAERINGEN.

1. Geer, gier

In zijn boeiende verhandeling over „de Nederlandse benamingen van de uier” (*Hand. Kon. Comm. v. Top. en Dial. X*, 1936), door een mooie kaart verduidelijkt, laat Dr. K. Heeroma zien, hoe bijna over het gehele nederlandse taalgebied woorden voor 'uier' voorkomen, die een zodanige onderlinge overeenkomst vertonen dat men ze ongaarne etymologisch van elkander scheidt. Slechts het langs de westkust voorkomende *elder* en een geografisch beperkt *mamme* staan afzonderlijk, en deze beide blijven hier verderop buiten beschouwing.

De overige woorden zijn in hoofdzaak te herleiden tot de volgende typen :

1. het type *uur-uier*. *Uur* zal te herleiden zijn op **ûdara-*, dat in wat jongere nederlandse vorm *uder* (y.dər) luidt. Met totale syncope van de intervocalische *d* kon hieruit *uur* ontstaan. De vorm *uier* verklaart H. als volgt : eerste stadium *ûjer* (zo nog in Frans-Vlaanderen), daarna diftongering van de *û* tot *ui*. Hierbij is verondersteld : 1° dat de overgang *d* < *j* ouder is dan de diftongering *û* < *ui* ; 2° dat beide overgangen zijn uitgegaan van het uiterste zuiden van het nederlandse taalgebied. Misschien zal

iemand beide veronderstellingen niet voetstoots aanvaardden, en de mogelijkheid erkennen, te eniger tijd of plaats, van een vorm met nog niet gesyncopeerde *d* en wel al gediftongeerde *ü*, dus *uider* : vgl. Kil. (*h*)*uyder*. De kwestie van prioriteit en geografische verbreiding is echter voor de etymologische beoordeling van geen gewicht : ook wie *uider* mogelijk acht anders dan als „hypercorrecte” vorm, zal aannemen dat dit *uider* later *uier* opleverde. — Er zijn voorts enkele varianten op het *uier-uur*-type, die door H. bevredigend zijn verklaard als jongere ontwikkeling hieruit ; deze kunnen wij dus hier, sprekende over de etymologie, ter zijde laten.

2. Het type *jaar* (Friesland, Noord-Holland), waaruit met gronings klankverloop *jaor* in Groningerland.

3. Het type *gier, geer* : Veluwe, Achterhoek, Overijsel en Zuidwest-Drente.

Het is te begrijpen, dat de etymoloog, die de typen 1 enerzijds en 2 en 3 anderzijds naast elkaar houdt, en met 2 en 3 bovendien vergelijkt os. *geder*, mnd. *jeder, geder, geyder*, een ogenblik aarzelt om deze nogal uiteenlopende vormen alle tot één grondtype te herleiden, ook al ziet hij er de waarschijnlijkheid a priori van in. Deze aarzeling heeft Van Wijk *Et. Wdb.* s. v. *uier* op de gedachte gebracht dat de typen 2 en 3 met de juist genoemde os. mnd. vormen zouden te herleiden zijn op een grondvorm **jaidra-* of **zaidra-*. Blijkbaar wilde V. Wijk, met het oog op mnd. *geyder*, os. *geder* als *gêder* opvatten, de *â* van het hem nog niet bekende, maar door nieuwfri. enz. *jaar* veronderstelde ofri. *jâder* als voortzetting van *ai* interpreteren, evenals de *ee* en *ie* van de gelders-overijselse vormen. Met dit **jaidra-*, **zaidra-* zouden dus de typen 2 en 3 geheel los komen te staan van *uier-uur*, of ten hoogste

daarmee in een verwijderd, moeilijk nader aan te geven verband.

Dit nu is bedenkelijk, en in het *Supplement* op het *Et. Wdb.* s. v. *uier* heb ik mij gaarne aangesloten bij Frings, die *Festschr. Behaghel* 1924, 202 vlgg. het type 2 en 3 plus de os. mnd. vormen op **eudr-* herleidt en ze zodoende in ablautsverhouding plaatst tot het type *uier-uur*.

Met genoegen mocht ik vaststellen dat ook Heeroma de verschillende vormen op deze wijze verenigt. Alleen acht hij het nodig, de vormen *gier, geer* te verklaren als een collectieformatie met het prefix **3a-*, **3i-*. Dit min of meer uit de lucht vallende **3a*-compositum temidden van de simplicia over het hele overige nederlandse taalgebied is een storende oneffenheid in het juist verworven fraai gelijkmatige beeld. Wij mogen wel de waarheid niet opofferen voor de aangename gewaarwording, die een eenvoudige verklaring ons schenkt. Maar de waarheid behoeft toch ook niet per se gecompliceerd te zijn. En de complicatie, die H. hier in zijn etymologisch overzicht brengt, is zo onverwacht, dat er reden is om te vragen of ze wel gemotiveerd is, en of ook hier niet het ware door grotere eenvoud gekenmerkt is.

Er zijn ook andere dan deze aprioristische bezwaren tegen het veronderstelde **3a*-compositum. De ontwerper plaatst deze formatie in een vrij ver terug liggende periode : als ik tenminste zijn uiteenzettingen op bldz. 127 goed begrijp, heeft hij een „oudnederlands” *gi-* nodig, en kan met een „middelnederlands” *ge-* niet toe. Wanneer nu overijsels enz. *gier* werkelijk als „ge-uier-te” op te vatten ware, zou het, naar wat wij van deze **3a*-formaties uit het oudere Germaans weten, toch wel een *ja*-stam zijn, berustend op een grondvorm als **3a-eudr-ia-*. In een groot deel nu van het *gier*-gebied — laten we ruwweg zeggen in Overijsel en Z.-W.-Drente — zou uit zulk een grondvorm

een **giere*, te wachten zijn. Nu wil ik gaarne toegeven dat de formatie niet zó oud behoeft te zijn, dat we een antieke -*ia*-vorm als hier geconstrueerd nog als levend taalelement hebben te beschouwen, maar wél mogen wij aannemen dat zolang de vorming van collectiva met *ge-* productief was, er een uitgang achter de stam bij nodig was. Zodat wij, een ogenblik met Heeroma uitgaande van *jeder*, tenminste een **ge-jeder-e* als wat jonger *ge-compositum* tot punt van uitgang moeten nemen, waarvan de slot-*e* stellig in Overijssel bewaard zou zijn. In een dergelijk betrekkelijk jong stadium behoeven wij ook niet meer te rekenen met door het *ja*-suffix veroorzaakte umlaut, die van **3a-eudr-ia*- zou voeren niet tot **giere*, maar tot **gure*, dus nog verder van *gier* af!

Trouwens, ook wie gelooft dat van *jeder* zonder „uitgang” een compositum **ge-jeder* gevormd kon worden, zal toegeven dat de uiteenzettingen, die H. t. a. p. geeft over de ontwikkeling van die *ge-composita*, deels mèt, deels zonder „bewaard *ie*-element”, niet behoren tot het meest heldere en overtuigende in zijn artikel.

Maar wij kunnen het buiten dat *ge-compositum* doen. Ook zonder dat zijn de *g*-vormen behoorlijk te verklaren. Wij moeten daarvoor terug tot oudsaksisch *geder*, alleen opgetekend in de meervoudsvorm *gederun*. Men is het er algemeen over eens (vgl. b. v. Gallée *As. Gr.*² § 106 Anm. 1; Holthausen *As. Elementarb.*² § 102 Anm. 2; Sarauw *Ndd. Forsch.* I, 191), dat deze vorm door „accentverspringing” uit **ieder* is voorgekomen, waarbij *ie* de voortzetting is van germ. *eu*. De *g* in dit *geder* zal wel als *j* zijn op te vatten, maar dan vooral niet als halfvokaal, maar als duidelijk spirantische *j*. Aan een prefix denkt hier niemand. Evenmin is het nodig een prefix te zoeken in mnd. *geder* naast *jed(d)er*, de normale voortzetting van het os. woord. Voor het Mnd. moeten wij, gelijk de verschillende schrijf-

wijzen aanduiden, uiteenlopende kwaliteit voor de beginspirant aannemen: zowel zuiver palatale *j* als meer velaire *g*-klanken kwamen aan het woordbegin voor (Lasch *Mnd. Gr.* § 342).

In het Nederlands werd zulk een spirantische *j* vóór palatale vocaal vaak tot velaire, aanvankelijk wel postpalatale *g*: een dissimilatieproces dat ten doel had de consonant scherper te differentiëren van de op dezelfde plaats gearticuleerde klinker. Voorbeelden: *gist*, *gene* e. a. De *g*-vormen in Overijssel, Drente, en Gelderland laten zich ongedwongen op dezelfde wijze verklaren: *jeder* leidde over *geder* tot *geer*.

Maar hoe dan met *gier*? Om het *ie*-vocalisme daarin te begrijpen, wilde ik de aandacht vestigen op de vorm *ier*, door Heeroma op bldz. 127 vlg. besproken. Hij wil er een contaminatievorm in zien, maar erkent zelf dat de wijze van ontstaan hem niet helder is. Ligt het dan niet meer voor de hand dit *ier* te verklaren zoals de onbevangen beschouwer geneigd is te doen, nl. als een regelrechte voortzetting van germ. **eud(a)ra-*, waarop ook ofri. *jâder*, os. *geder*, mnd. *geder* enz. berusten? Uit dit **eud(a)ra-*, zonder „accentverspringing”, verwacht men immers in niet-friese delen van het nederlandse taalgebied **ieder*, waaruit *ier*.

Op Heeroma's kaart beslaat dit *ier* (zuidelijker *eer*) een gebied van bescheiden omvang in Noord-Limburg, dat weliswaar in het Rijnland zijn voortzetting heeft. Het merkwaardige is echter, dat in de stoute, ja hier en daar avontuurlijke reconstructie, die H. geeft van de geografie der verschillende vormen in opeenvolgende tijden, juist dit Rijn-Maas-gebied een belangrijke rol speelt: hiervan toch zouden de *g*-vormen zijn uitgegaan. Nu heeft juist dat Rijn-Maas-gebied op het ogenblik géén *g*-vormen. Het is mogelijk dat het die op één of andere wijze verloren heeft, gelijk Dr. Heeroma veronderstelt. Maar laten wij

ons aan de concrete feiten houden, en als H. aan dat Rijn-Maas-gebied voor het historisch verloop zulk een gewichtige rol toebedeelt, laat hij mij dan een ogenblik toestaan aan die Rijn-Maas-vorm *ier* een groot belang toe te kennen voor de etymologie.

Het komt mij voor dat wij de *ie* van *gier* in verband moeten brengen met de *ie* in het „normaal-nederlandse” en inderdaad in Noord-Limburg nog voorkomende *ier*. *Gier* zal zijn vocalisme te danken hebben aan kruising van *geer* met *ier*, eventueel of zelfs waarschijnlijk in een tijd toen al deze vormen nog *d* hadden, zodat wij uit moeten gaan van een **gieder*, dat door kruising van *geder* met **ieder* is ontstaan.

Waar deze kruising opgekomen is? Wij zouden ons b.v. een periode kunnen denken, waarin het hele groene gebied op Heeroma's kaart *geder* had. Laat nu de kruising *geder* × **ieder* > **gieder* begonnen zijn ergens tussen Oude IJssel en Maas, dan kunnen wij de tegenwoordige verbreiding verklaren als gevolg van H.'s „IJselexpansie” langs IJssel-Zwartewater — Meppeler Diep — Drentse riviertjes.

Doch dit is slechts een poging, die ik — schroomvalliger dan Dr. Heeroma in het aflezen van vroegere verschuivingen uit hedendaagse kaarten — gaarne opgeef voor een betere of even goede. Hoofdzaak is mij de verklaring van de *g*-vormen zonder het om meer dan een reden onwaarschijnlijke *ge*-compositum. Indien iemand moeite heeft om de kruisingshypothese voor *gier* te aanvaarden, dan zou ik trachten hem hiervoor milder te stemmen door te wijzen op het voordeel dat *ier*, de regelmatige nederlandse voortzetting van het ook in friese of „ingwaaoonse” vorm onweersprekelijk geconstateerde germ. **eudara-*, hierbij een behoorlijk aandeel krijgt in de verklaring van de nederlandse uier-benamingen.

2. Deem

Op bldz. 175 vlg. van het boven aangehaalde artikel bespreekt Dr. Heeroma het woord *deem* „speen”. Zonder veel overtuiging stelt hij een etymologie daarvan voor: hij denkt aan verband met de stam van *gedijen*. Bij gebrek aan beter zou men het met deze afleiding kunnen doen.

Maar er is een meer bevredigende etymologie te geven. *Deem* zal verwant zijn met deens *die*, zweeds *dia* „zuigen”, mhd. *tien*, *dien* „zogen, zuigen” en verder met een ganse reeks van woorden met dergelijke betekenissen uit andere idg. talen, die men vinden kan b.v. bij Walde-Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der idg. Spr.* I, 829 vlg., en waarvan ik alleen lat. *fēmina* „vrouw” noem. Uit Heeroma's **paih-m-* moet men afleiden dat *deem* $\hat{e} < ai$ heeft. Dan zou de germaanse grondvorm zijn **đai-ma(n)-* (of **đai-mô(n)-*, als het een femininum is) met de ablautfase van got. *daddjan* „zuigen”. De geronde vorm *dum* echter wijst eerder op $\bar{e} < i$: zulke rondingen zijn bij $\hat{e} < ai$ zeer zeldzaam, indien zij al ooit voorkomen. Moeten we dus germ. *i* aannemen, dan zou de grondvorm zijn **đi-ma(n)-*, eventueel **đi-mô(n)-*, met de ablautfase van ohd. *tila*, ags. *delu* „tepel”.

Den Haag, Jan. 1937.